

EGY KÖTET KALMÁR GYÖRGY KÖNYVTÁRÁBÓL • A pápai vonatkozásokkal bíró Kalmár György (Tapolcafő, 1725 körül – 1781 után) a XVIII. század Európa-szerte híres nyelvésze, nyelvelmélet-írója volt. Az utóbbi egy-másfél évtizedben megszáporodtak a vele és műveivel kapcsolatos hazai publikációk, az irodalomtörténet és a nyelvészet is újabb elemzésekre vállalkozott életműve ürügyén.¹

Kalmárt Kazinczy Ferenc jellemzése² óta a magyar tudománytörténet mint különcöt, csodabogarat tartja számon. Weöres Sándor azt írta róla: „A magyar irodalom ismeretlen monstruma. Koldusszegény magányos világcsavargó – nagy műveltségű, széles látókörű tudós – valószínűtlenül furcsa költő – se barátságot, se szerelmet nem ismerő groteszk figura, emberi kötelmeken kívüli, paranoiás örvült.”³ Való igaz, hogy a világ, amelyet Kalmár életműve magában hord, a mai olvasó számára alig befogadható, nehezen vagy egyáltalán nem értelmezhető. Egy olyan hagyomány része, mely már távol került tőlünk. Ez azonban nem indokolja, hogy figyelmen kívül hagyjuk a vele kapcsolatos, újonnan napvilágra kerülő adatokat.

Egy ilyen adatra szeretnénk most felhívni a figyelmet.

Szelestei N. László 2000-ben megjelent kötetében közölte azt a 222 tételből álló könyvjegyzéket, amely a Kalmár által 1762 tavaszán Magyarországra hozott könyveket lajstromozza.⁴ Ez a jegyzék azokat a műveket tartalmazza, amelyeket részben ajándékba kapott, részben az 1760-ban kiadott héber grammatikájának jövedelméből vásárolt. A művek Kalmár biblikus-régészeti és nyelvészeti érdeklődését bizonyítják, bár nyilvánvalóan könyvtárának csak egy részét jelentik.

¹ SZELESTEI N. László: *Kalmár György, „a magyar nyelv szerelmese”*. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, 2000. (Pázmány Irodalmi Műhely, Források 2.). — HEGEDÜS Béla: *Kalmár György első nagy útjáról*. = „Nem súlyed az emberiség...” Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára. Főszerk. Jankovics József. Bp., MTA Irodalomtudományi Intézet, 2007. — SZELESTEI N. László: *Kalmár György eddig nem ismert kéziratok bejegyzései*. = Magyar Könyvszemle 123 (2007) 364–367. — HEGEDÜS Béla: *Prodromus. Kalmár György (1726–?) világáról*. Bp., Argumentum, 2008. (Irodalomtörténeti füzetek, 164.)

² KAZINCZY Ferenc: Pályám emlékezete. Kiadta Abafi Lajos. Bp., 1879. 60–62.

³ WEÖRES Sándor: Három veréb hat szemmel. Antológia a magyar költészet rejtett értékeiből és furcsaságaiból. I–II. Bp., Helikon, 2010. Idézet: II. 119.

⁴ SZELESTEI 2000. 35–42.

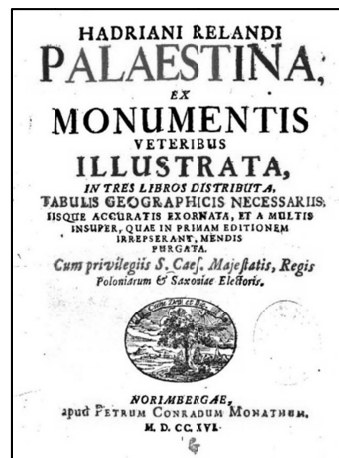
Kalmár könyvjegyzékében a 98. számú tétel így szerepel: „*Relandi Palaestina. Norimberg, 1716.*” Ez a mű most került elő a Pápai Református Gyűjtemények még feldolgozatlan állományrészéből. Alább bizonyítjuk, hogy a kötet valóban Kalmár György tulajdona volt.

A mű bibliográfiai adatai:

REELANT, ADRIAAN (1676–1718) [*Hadrianus Relandus*]

Hadriani Relandi Palæstina: ex monumentis veteribus illustrata, in tres libros distributa, tabulis geographicis necessariis, iisque accuratis exornata, et a multis insuper, quæ in primam editionem irrepserant, mendis purgata / Hadriani Relandi. Norimbergæ [Nürnberg]; apud Petrum Conradum Monathum [Monath, Peter Konrad], MDCCXVI [1716]. 4° [14], 787, [83] p., 12 t. fol., ill. 23 x 17,5 cm. [Nyelv: latin, görög, héber, arab]

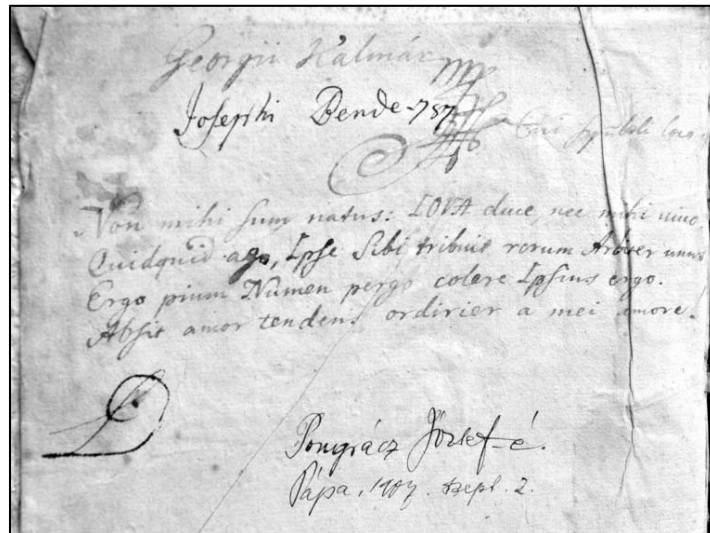
Példányunk címlapja ugyan hiányzik, de a nyomtatás jellegzetességei és a mellékletek, térképek, illusztrációk alapján azonosítani tudjuk az 1716-os nürnbergi kiadást, megkülönböztetve ezt az 1714-ben megjelent utrechti első kiadástól.⁵

⁵ Érdekességgént említjük, hogy az utrechti kiadás újonnan is megjelent: Charleston (USA, Dél-Karolina) Nabu Press, 2011.

A kötet előzéklapjain több possessor-bejegyzés is található, ezek közül legfontosabb az, amely igazolja, hogy a könyv Kalmár tulajdona volt. Ennek szövege a következő:

„Georgii Kalmár m[anu] p[ropria] Cui symboli loco est.”
„Non mihi sum natus: IOVA duce nec mihi uiuo.
Quidquid ago, Ipse sibi tribuit rerum Arbiter unus.
Ergo pium Numen pergo coelare. Ipsius ergo:
Absit amor tendens ordier a mei amore.”⁶

Ez a versike — Kalmár egyik „symbolum”-a — összefoglalja nézetét, hitvallását, életfelfogását. Ezeket a sorokat máskor is leírta már, például 1765. május 25-én Dézsi (Dési) György marosvásárhelyi református lelkész emlékkönyvébe.⁷

⁶ Magyarul: Kalmár György maga kezével, akinek szimbóluma [hitvallása] ez: Nem magamnak születtem, Isten segítségével nem magamnak élek. / Bármit is teszek, a mindenség uráé egyedül az érdem. / Vagyis: tartozom a kegyes Istent imádni. Ennélfogva: / Ne irányítsa önszeretetem törekvő szeretetemet. SZELESTEI 2007. 364. 5. jegyzet.

⁷ CSÚRY Bálint: Adatok Kalmár György életéhez. = Erdélyi Múzeum, 1931. 201–202. Idézi: SZELESTEI 2007. 364.

Kalmár neve alatt egy másik név is szerepel: „*Josephi Bende-787*”. Hogy ki lehetett ez a Bende József, nem sikerült kiderítenünk; sem a dunántúli lelkészek, sem a tanítók adattárában nem szerepel. A versike alatt egy nagy „D” betű van, ez más kéz írása, más tintával. Ez a harmadik possessorori bejegyzés „kezdeménye” lehet, mert ugyanez a kéz az első kötéstábla belsejére a következő szöveget írta: „*Dono Rev. ac Clar. Domini Jacobi Torkos possidet Btheca Ill. Colleg. Reformatorum Papensis.*” Vagyis a könyv Torkos Jakab⁸ adományaként került a Pápai Református Kollégium könyvtárába. Hogy ez mikor történhetett, csak találgathatunk, de ha figyelembe vesszük, hogy Bende József 1787-ben birtokolta a kötetet, Torkos Jakab pedig 1794-től a Pápai Egyházmegye esperese, majd 1795-től a Dunántúli Egyházkerület püspöke volt egészen haláláig, akkor valószínűsíthetjük, hogy az ő ajándékozása valamikor 1794–1813 között történt.

A negyedik bejegyzés az első előzéken — ahogy a fotón is látható — Pongrácz József (1885–1963) teológus, későbbi könyvtárigazgató kezétől származik: „*Pongrácz József-é. Pápa, 1907. szept. 2.*” Pongrácz — amint ezt visszaemlékezésében⁹ leírja — 1906 ősze és 1908 nyara között a Skót Szabadegyház ösztöndíjával Edinburghban tanulhatott, de a nyári nagy szünidőt Magyarországon töltötte. Valószínűleg e szünidő alatt — vásárlás vagy ajándékozás útján — jutott a Relandus-kötet birtokába, mely Kalmár György könyvtárából való. Pongrácz felismerhette, hogy a tapolcafői születésű nyelvészről van szó, akinek nevével hazajövet már találkozott, hiszen az oxfordi Bodleian könyvtárban kutatva megtalálta a beiratkozott olvasók között.¹⁰ Az itt végzett kutatómunka eredménye a „Magyar diákok Angliában” című közleménye, ami a pápai Jókai Kör 1912/13. évi évköny-

⁸ Torkos (IV.) Jakab 1749-ben született, 1813. október 31-én hunyt el. Vö.: KÖBLÖS József: „*Tiszteletes tudós, kegyességgel 's böltsességgel tündöklő Áronok...*” A pápai Torkos család története és szerepe a dunántúli reformátusság életében. = Acta Papensia X. (2010) 3–4. 227–292., különösen 255–256.

⁹ PONGRÁ CZ József: Emlékeim. Közzéteszi Kránitz Zsolt. = Acta Papensia XIII (2013) 4. szám. 519–662.

¹⁰ „Edinburghból hazajövet, mert a nagy szünidőt Magyarországon töltöttem, felkerestem Oxfordot és Cambridget is. Gazdag aratásom volt. Oxfordban a Bodleian könyvtárban, ahol kimásoltam a Liber Admissorum-ból azoknak a magyaroknak a névsorát, akik a könyvtáralapítás óta engedélyt nyertek a könyvtár használatára.” PONGRÁ CZ 2013. 547–548.

vében, illetve különlenyomatban (Pápa, 1914) is megjelent. A különlenyomatból idézzük a Kalmárra vonatkozó sorokat (kiemelések az eredetiben):

„1749-ben járt Oxfordban *Kalmár György*, aki ekkor értekezést írt és adott ki, 1751-ben pedig már részt vett három röpirattal, amelyet Magyarországon nem ismernek, egy nagy irodalmi vitatkozásban, mégpedig angol nyelven írván meg mondanivalóját¹¹. A ritka röpiratokat megvizsgáltam, és mondhatom, *Kalmár* minden tekintetben kora színvonalán állott. *Kalmár* bennünket azért is érdekel, mert félig-meddig *pápainak* tekintette magát. Pl. a Bodleianban 1749-ben, mikor bebocsátották olvasónak, így írta magát alá: *Georgius Kalmár Hungarus Papensis*. Ennek magyarázata az, hogy ő *Tapolcafülön* született 1725 körül; egyszer voltam kint *Tapolcafülön*, hogy a pontos adatot megszerezsem, de sajnos az anyakönyv csak 1726-tal kezdődik.¹² Kalmárokat azonban találtam, úgy látszik, nagy család volt abban az időben. *Pápán* járt iskolába,¹³ azután *Győrbe* ment, majd *Debrecenbe*, és már akkor feltűnt bámulatos emlékező tehetségével. Sajnos, eszét nem tudta úgy értékesíteni, hogy valami nagyot alkotott volna. Folyton utazott, tanult, de eredménye nemigen volt. Olyan íráson törte a fejét, amelyet minden nemzet fia a saját anyanyelvén olvashatott volna. Nagyszerű eszme, az bizonyos; kísérletét méltányolták is, három nyelven jelent meg a *Filozófiai nyelv*¹⁴ stb. című munkája, latinul,

¹¹ Valószínűleg ezekre gondol Pongrácz: *A short reply to Mr Holloway's few remarks on Dr Sharp's dissertations on the words Elohim and Berith*. By George Kalmár (...) London, 1751. [2], 22 p., 8°. — *Mr. Bate's answer to Dr. Sharp's two dissertations answered: being a vindication of the etymology and scripture-meaning of Elohim and Berith*. By George Kalmár. London, 1751. 69, [1] p., 8°. — *Censurer censured: or A defence of Dr Sharp's two dissertations on the Hebrew words Elohim and Berith: Being a reply to Mr Aboab's remarks*. London, 1751. 64 p., 8°. (A Bodleian Library online katalógusából.)

¹² Ennek ellenére a legtöbb életrajz az 1726-os évet hozza születési évszámként.

¹³ A Pápai Református Kollégium classista diákjai közt így szerepel: „*Gregorius* [helyesen: *Georgius*] *Kalmár e comitatu Vecseiensi Tapolcafülöi ab anno 1733*”. = A Pápai Református Kollégium diákjai 1585–1861. (Szerk. Köblös József). Pápa, 2006. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai. Forrásközlések, 9.) 151. — „Vecse szék” nem önálló vármegye, hanem a Győri Püspökség prediális nemeseinek önkormányzati szerve volt. Uo. 48.

¹⁴ *Præcepta grammatica atque Specimina Linguae Philosophicæ sive Universalis, ad omne vitæ genus accommodata*. Berolini et Lipsiæ, 1772.

németül, olaszul, de semmi mélyebb hatást nem gyakorolt. Bejárta egész Európát, munkái Hollandiában, Olasz-, Német-, Angol-, Cseh-, Magyarországon és Svájcban jelentek meg, és mégis, életét tanulmányozva arra a meggyőződésre jutunk, hogy azt a fényes tehetséget jobban kellett és lehetett volna gyümölcsoztatni. Könyveinek jó része, melyeket vándorlása közben itt is, ott is ajándékba kapott, főiskolánk könyvtárában van.¹⁵ Élete végéről semmit sem tudunk, még azt sem, hogy mikor és hol halt meg.”

Pongrácz tehát az oxfordi egyetemi könyvtárban ismerkedett meg Kalmár ottani tartózkodásának emlékeivel, s hazatérve megszerezte könyvgyűjteményének egyik kötetét. Hogy Kalmár könyvtárából mely művek kerültek be a pápai kollégiumi könyvtár állományába, még további kutatást igényel.

A Palesztina ókori leírását tartalmazó Relandus-kötet hátsó előzékén is találunk olyan kéziratos bejegyzéseket, amelyek Kalmár Györgyhöz kötődnek, bár az íráskép és a tinta alapján ezeket már nem Kalmár, inkább a már emlegetett Bende József másolhatta ide.

Tulajdonképpen három versről: két himnuszról és egy disztichonról van szó, amelyeket Kalmár költött názáreti, konstantinápolyi, illetve Kármel-hegyi tartózkodásakor, 1755-ben.

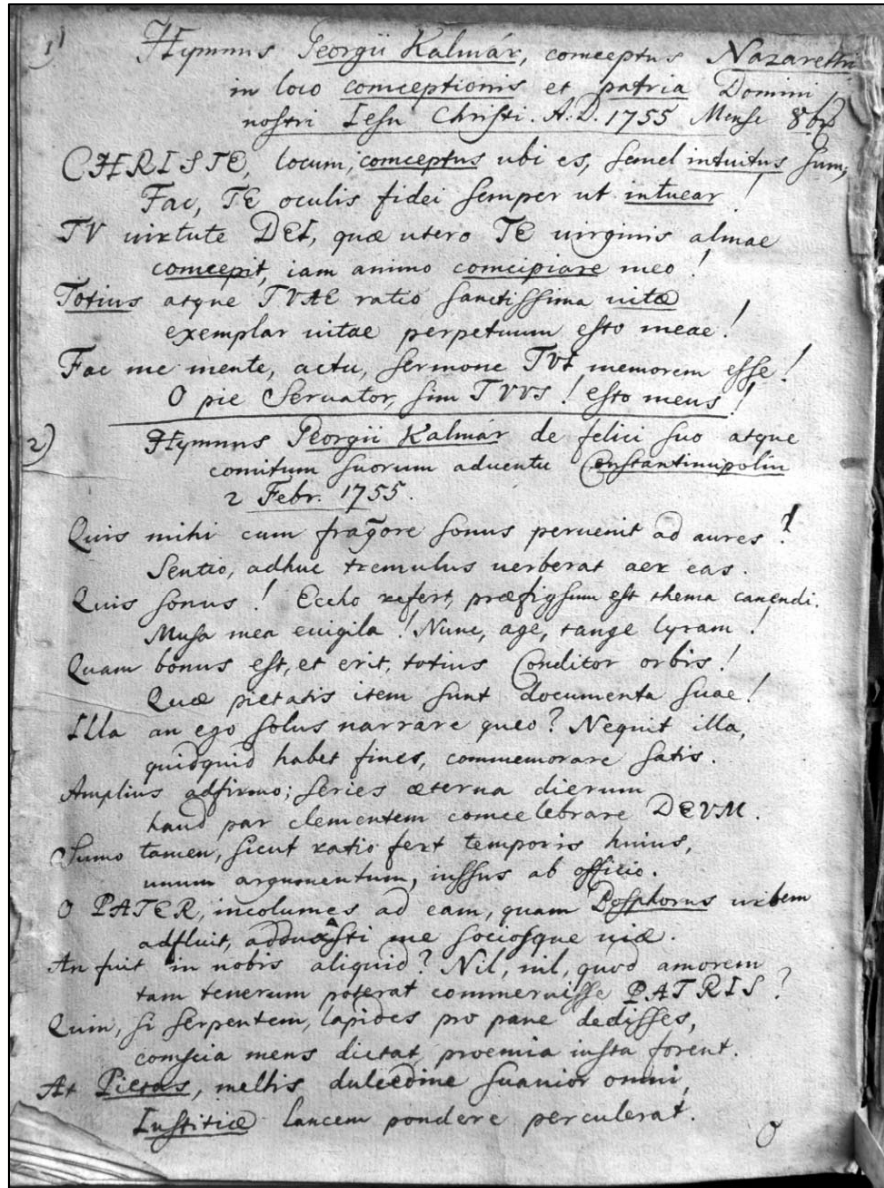
❶

Hymnus Georgii Kalmár comceptus Nazarethi
in loco conceptionis et patria Domini
nostri Iesu Christi. A.D. 1755. Mense 8bris.

CHRISTE, locum; *comceptus* ubi es, semel *intuitus* sum,
Fac, TE oculis *fidei* semper ut *intuear*!
TV virtute DEI, quae utero TE uirginis almae
comcepit, iam animo *comcipiare* meo!
Totius atque TVAE ratio sanctissima *uitae*
exemplar *uitae* perpetuum esto meae!

¹⁵ Ezt az állítást — possessor-katalógus hiányában — egyelőre nem tudjuk megerősíteni.

Fac me mente, actu, sermone TVI memorem esse.
O pie Seruator sim TVVS! esto meus!

2

Hymnus *Georgii Kalmár* de felici suo
atque comitum suorum aduentu *Constantinopolin*:
2 Febr. 1755.

Quis mihi cum fra[n]gore sonus peruenit ad aures?
Sentis: adhuc tremulus uerberat aer eas.
Quis sonus! Eccho refert: præfigsum [sic!] est thema canendi.
Musa mea euigila! Nunc, age, tange lyram.
Quam bonus est et erit totius Conditor orbis!
Quæ pietatis item sunt documenta suae!
Illa an ego solus narrare queo? Nequit illa,
quidquid habet fines, commemorare satis.
Amplius adfirmo: series aeterna dierum
haud par clementem concelebrare DEVM.
Sumo tamen, sicut ratio fert temporis huius,
unum argumentum, iussus ab officio.
O PATER, incolumes ad eam, quam *Bosphorus* urbem
adfluit, addux[i]sti me sociosque uiae:
An fuit in nobis aliquid? Nil, nil quod amorem
tam tenerum poterat commeruisse PATRIS.
Quin si serpentem, lapides, pro pane dedisses,
conscia mens dictat, proemia iusta forent.
At *Pietas*, mellis dulcedine suauior omni,
Iustitiae lancem pondere perculerat.
O Bonitas, TIBI eas grates, quas quimus, habemus.
Sit TIBI, sit Soli, gloria laus et honor.
Porro TVVM Nomen uenerando, quaesimus omnes!
ut TVA cura TVOS protegat ulterius!
Tum petimus: Sancto, quod coelis Filius olim
miserat, ut ducas Flamine! Fiat ita!

3

Brevis Historia¹⁶ *Eliae* Prophetæ scribta a G. [K.]
eaque uno disticho comclusa in monte *Car-*
melo. Mense 8bris 1755.

Quæ fuerit merces, virtus; quis zelus Eliæ?
Dic Iordan, Carmel: prode Sarepta, Chifon!

Kalmár György e három verse valószínűleg a már említett Bende József kézírásával került be kötetünk üres lapjaira. A versek Kalmár keleti útjának állomásain születtek, melynek egyes állomásai Hegedüs Béla kutatásai szerint a következők voltak:

- 1754. március: Firenze;
- 1754. április–május: Róma;
- 1754. május eleje: Livornó, Pisa;
- 1755. február: megérkezik Konstantinápolyba;
- 1755. október 1.: Egyiptom;
- 1755. október 6.: Názáret;
- 1755. október vége: Kármel-hegy;
- 1755. december 14.: vissza Konstantinápolyba;
- 1756. július–szeptember: Szentpétervár;
- 1756. december 26.: Tapolcafé.¹⁷

Közleményemben igyekeztünk bemutatni a szerencsés módon előkerült Relandus-kötetet a bibliai történeti földrajz kézikönyvét, amely bizonyíthatóan Kalmár György könyvtárából való, illetve Pongrácz József személyén és Tapolcafé községen keresztül is a Pápai Református Kollégium könyvtárához kapcsolódik. Bízunk benne, hogy Kalmár egykori könyvtárából még további kötetek is előkerülnek.

MEZEI ZSOLT

¹⁶ Csúrynél: „Historia praecipuorum *Eliae* Prophetæ gestorum / unico disticho comprehensa a G. K. in monte / Carmelo, A. 1755. Octobr. exeunte.” CSÚRY 1931. 202.

¹⁷ HEGEDÜS 2008. 58–59.